

# בדרנו האחרונה של נשיא המדינה

קבורתו של הנשיא השני



חלקת בן-צבי בהר המנוחות בירושלים לאחר השיפוץ, 2013 (צילום: ניר אורטל)

יצחק בן-צבי נפטר ב-23 באפריל 1963, כחצי שנה לאחר שנבחר לקדנציה שלישית בתפקיד הנשיא. ארונו הוצב ברחבת בנייני האומה בירושלים כדי לאפשר להמונים – פשוטים ונכבדים, נציגי כל העדות והמעמדות והדתות, לחלוק לו כבוד אחרון. בין המספידים היה גם הרב שלמה גורן, הרב הראשי לצה"ל, שאמר כי מותר להספידו "על אף שהיום ראש חודש, באשר כבודו של הנשיא הוא כבודם של כל ישראל". הארון נלקח לבניין הכנסת במרכז ירושלים, שם התקשו כוחות הביטחון לשלוט על ההמון הנרגש, ומשם הוסע הארון להר המנוחות. מאות מנהיגים ברחבי העולם שלחו מכתבי תנחומים, והגלים במטה האו"ם בניו יורק ובכמה מוסדות באירופה הורדו לחצי התורן; גואטמלה, קובה וקונגו-ברזוויל הכריזו על שלושה ימי אבל לאומיים. ראש הממשלה בן-גוריון, שותף ותיק לדרך ארוכה, אמר בהספדו: "איני יודע עוד איש אחד בדורנו שזכה לאהבת כל העם, בכל עדותיו ושבתיו, לאהבה תמה ושלמה כזו שזכה לה יצחק בן-צבי".

**עוד בחייו ביקש יצחק בן-צבי להיקבר בהר המנוחות בקרב אזרחים מן השורה.** בצוואתו, שנחתמה כבר בשנת 1961, כתב יחד עם רעייתו רחל ינאית: "אנו מביעים את רצוננו להיקבר בהר המנוחות בירושלים, באחוזה אחת, קבר ליד קבר".

## איש העם בקבר העם

מתחם הקבר תוכנן לראשונה לאחר פטירתו של בן-צבי ב-1963 על ידי האדריכל אשר חירם, מעצב בתי הקברות הצבאיים של מדינת ישראל בשנותיה הראשונות. חירם התווה בתכניתו רחבת קבר ייצוגית שבמרכזה קבר בן-צבי ובצדו חלקה שיועדה לרחל ינאית (שנפטרה ב-1979). מצבותיהם השחורות ניצבות על פירמידה קטומה משיש אפור, מול שביל היקפי ורחבה המאפשרת לציבור להתכנס ולהתייחד עם זכרם של הנשיא האהוב ורעייתו. בשני צדי הפירמידה תוכננו חלקות להוריו ולבני משפחתו של בן-צבי. אמו עטרה (קריינה) לבית קופלביץ נפטרה ונקברה בפולטבה ב-1905, ואביו צבי שמשילביץ נישא לאחותה דבורה.

מזכיר הנשיא מיכאל פלד סיפר בריאיון על הלוויה:

הארון עמד ליד בנייני האומה כדי שהעם יוכל לעבור על פניו, ואחר כך הייתה הלוויה שהלכה מבנייני האומה עד לבניין של הכנסת הישנה, "בית פרומין" ברחוב קינג ג'ורג'. אחרי הארון הלכה כמובן רחל ינאית, דוד בן-גוריון, דוד ברטוב, יוסי כרמל [השלישי הצבאי] ואני, ואחרינו המוניים. וההמונים צבאו ברחוב יפו שקשה לתאר [...] היו אלפים, בצדי הרחובות, שבאו ללוות את בן-צבי. הוא היה לעם והעם אהב אותו [...] לא היה שום נשיא שההמונים כל כך אהבו אותו וליוו אותו כך בדרכו האחרונה. אגב, הוא נקבר בהר המנוחות ולא בהר הרצל [...] רחל רצתה שתהיה לו חלקה נפרדת, והחלקה היא קצת מחוץ לבית הקברות שהיה אז, ולצערנו גדל בינתיים לממדים מפלצתיים. אבל הוא רצה להיות עם העם. זה היה בן-צבי.

בראשית שנות ה-70 הכינה המחלקה להנצחת החייל במשרד הביטחון תכנית מתוקנת לחלקת הקבר, בתיאום עם רחל ינאית בן-צבי. נקבעו מקומות קבורה ליתר בני משפחת בן-צבי המורחבת: הבן עמרם, אשתו רחל ובנותיהם יעל וענת; האחות דינה ובעלה, הארכאולוג פרופ' בנימין מזר; האחות שולמית,

מורה ומשוררת, ובעלה הפרופסור לכימיה יצחק קלוגאי; והאח אהרון ראובני, סופר ומתרגם, ואשתו שרה לבית ירמנס. בצוואתה, כתבה רחל ינאית: "אישי המנוח יצחק בן צבי [...] בימי בית הנשיא בחר מתוך שטח הר המנוחות כאחוזת הקבר שלו ושל בני משפחתו", וצירפה רשימה של הזכאים להיקבר בחלקה ומיקומם המיועד:

קברי - על יד קברו

קברי משפחת בנו עמרם - שלושה קברים כפולים:

לו ולרעייתו, לבנותיו ולבעליהן

לאחיו אהרון ראובני ולרעייתו שרה

לאחותו דינה ולבעלה בנימין מזר

לאחותו שולמית ולבעלה יצחק קלוגאי

זולתם לא יקבע עוד שום קבר בשטח אחוזת קבר זו

בעשור האחרון חדר לחלקה הפרטית אחד מגופי הקבורה והחל להכשיר בה מקומות קבורה רבים. הפלישה התגלתה בביקור של ד"ר אילת מזר, נכדתם של דינה ובנימין מזר, שאביה אורי נקבר אף הוא בחלקה המשפחתית. בהתערבות משרד ראש הממשלה הוחזר המצב לקדמותו, ובשנת 2012 כוסו המקומות שנחפרו ושוקמו אזורי ההרס.

## אשר חירם - מעצב הזיכרון הלאומי

האדריכל אשר חירם, שתכנן את חלקת הקבר של הנשיא ורעייתו ואת מצבותיהם, קבור לא הרחק מהם. הוא נולד בבודפשט כזיגמונד קרקש (Kerekes) ב-1897, ובגרותו למד באוניברסיטה הטכנית בברנו (בצ'כוסלובקיה), שם הוסמך למהנדס. ב-1922 נישא לרוזינה (שונשה) אטלס, וב-1930 פתח משרד פרטי ולבסוף השתקעו בירושלים.

לאחר עלייתו שינה קרקש את שמו לאשר חירם. ייתכן שאשר היה שמו העברי מבית, אך השם חירם לא היה מקרי. חירם היה חרש המתכת של מקדש שלמה - האומן שעיצב את עמודי הנחושת יכין ובעז ובנה את ים הנחושת, ואשר ידע "לפתח כל פיתוח ולחשב כל מחשבת" (דברי הימים ב, ג). באימוץ שמו של בנאי בית המקדש הראשון הפגין אשר חירם הן מחויבות מקצועית והן "לידה מחדש" בארץ ישראל. לבנאי האומן חירם גם תפקיד חשוב בתורת "הבונים החופשיים", אשר חירם השתתף במיזמים שונים, וב-1944 אף זכה בתחרות לתכנון עיריית דמשק (שלא התממשה). ב-1950 החל לעבוד במחלקת העתיקות הממשלתית, ובמקביל ניגש לתחרויות לעיצוב מצבות זיכרון. ב-1949 הזמין משרד הביטחון הצעות "לתוכנית בית עלמין צבאי בתל אביב ועפולה, ומצבה אחידה לכל חללי צבא הגנה לישראל". למעשה הוסכם כי הזוכה יתכנן את יתר בתי העלמין הצבאיים, ומבין 18 תכניות שהוגשו זכה אשר חירם בהפרש ניכר ממתחרייו.

## שפת הזיכרון, החיים והנצח

בשנות ה-50 חירם היה לאדריכל הבית" של המחלקה להנצחת החייל במשרד הביטחון. במסגרת עבודתו תכנן את בתי הקברות הצבאיים, ובראשם בולט בית הקברות הצבאי בהר הרצל. העיצוב הייחודי שהגה לקברי החללים ולמצבותיהם מלווה אותנו עד היום. הוא שהציע את עיצוב הקבר כערוגה עם צמחייה: שילוב בין האבן - סמל הנצח, לבין הצומח המשתנה ומשקף את החיים. חירם קבע את עיצוב המצבה כ"כרית" מאבן ירושלמית, רמז לחלוט יעקב: "וישכם יעקב בבוקר, ויקח את האבן אשר שם מראשותיו וישם אותה מצבה" (בראשית כה, יח); וכן עיצב את הגופן לכיתוב, הרומז לכתובות עבריות קדומות - סמל לקשר בין העבר המזהיר ובין תקומת ישראל בארצו.

נוסף לבתי הקברות הצבאיים, חירם תכנן מצבות זיכרון ברמת גן, באשדוד, בחיפה, בירושלים ועוד, ובהן אנדרטאות ה"דידיקה" בירושלים ובצפת ותותח ה"נפולאוניק" בטבריה. הוא האחראי לעיצוב המצבות הראשונות בחלקת גדולי האומה, על קבריהם של אליעזר קפלן ויוסף שפרינצק, וכאמור גם לחלקת הקבר של משפחת בן-צבי ולמצבותיהם של יצחק ורחל ינאית בן-צבי.

מעצב הזיכרון הלאומי נפטר בכסלו תשל"ד (1973). מצבותיהם של חירם ואשתו ניצבות בהר המנוחות, אך בניגוד ליתר הקברים בבית העלמין האזרחי, על קברם מונחת "כרית" אבן זהה לזו שבקברים צבאיים. הכרית רומזת לאדריכל האמן שתרם רבות לעיצוב נוף הזיכרון הקולקטיבי בישראל, אך לא הותיר בכתובים דבר לזיכרונו שלו.

תודת המערכת לפרופ' מעוז עזריהו על הסיוע במידע לגבי אשר חירם.

לעיון נוסף

מ' עזריהו, במותם ציוו: אדריכלות בתי הקברות הצבאיים בישראל, השנים הראשונות, משרד הביטחון 2012.